Олена Бачинська

ТУРЕЦЬКЕ ТА ТАТАРСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ БУДЖАКА: ПОХОДЖЕННЯ, ШЛЯХИ МІГРАЦІЙ, ДЕМОГРАФІЯ, ЗОВНІШНІСТЬ (90-ті рр. XVIII — початок XIX ст.)

У статті на основі архівних документів розглядається процес переселення на територію сучасного Українського Придунав'я (південно-західна частина сучасної Одеської області) турецько-татарського населення, яке через російсько-турецьку війну 1806–1812 рр. залишило місця свого проживання (зокрема, місто-фортецю Ізмаїл). З'ясовуються особливості міграційних шляхів, соціальне та територіальне походження цього населення, господарські заняття, склад сімей, демографія, зовнішній вигляд та ономастика.

Ключові слова: *турецько-татарське населення, Ізмаїл, Буджак, Комунальне підприємство «Ізмаїльський архів», російсько-турецька війна.*

В статье на основе архивных документов рассматривается процесс переселения на территорию современного Украинского Придунавья (юго-западная часть современной Одесской области) турецко-татарского населения, которое через русско-турецкую войну 1806–1812 гг. оставило места проживания (в частности город-крепость Измаил). Выясняются особенности миграционных путей, социальное и территориальное происхождение этого населения, хозяйственные занятия, состав семей, демография, внешний вид и ономастика.

Ключевые слова: *турецко-татарское население, Измаил, Буджак, Коммунальное предприятие «Измаильский архив», русско-турецкая война.*

The article analyzes according to archival documents the process of migration to the territory of modern Ukrainian Danube region (the south-western part of modern Odessa oblast) of Turkish-Tatar population, who by the Russian-Turkish war of 1806–1812 had left their place of residence (including town-fortress Ismail). It is determinate the features of the migratory routes, social and territorial origin of this population, economic features, family structure, demography, appearance, and onomastics.

Keywords: *Turkish-Tatar population, Ismail, Budzhak, the Communal organization «Ismail archive», the Russian-Turkish war.*

Територія Буджака в XV ст. підпадає під владу Османської імперії. З цього часу впродовж XVI — початку XIX ст. її можна визначати як міжетнічну контактну зону, що в своєму історичному розвитку пережила чимало подій, пов'язаних зі зміною етнічного і соціального складу населення. З XVI ст. на рівнину між Аккерманською і Кілійською райями почали переселятися ногайські племена, які кочували раніше в степах нижнього Подніпров'я і Побужжя. До кінця XVI ст. ними був заселений майже весь степ і сформована Буджацька (Білгородська) орда. Вона складалася із різних ногайських племен і являла собою переважно їх територіальне об'єднання, перебувала в залежності від Кримського ханства. У фортецях-містах — Кілії і Білгороді (Аккермані), Тігіні (Бендерах), Смілі (Ізмаїлі), Рені (Томарові) — розміщувались великі турецькі військові залоги під головуванням пашів, які здійснювали й адміністративне управління прилеглими до міст райями (райони з християнським населенням). Після російсько-турецьких війн кінця XVIII — початку XIX ст., коли кордон між Російською і Османською імперіями був установлений по р. Дунай, спостерігаємо міграційні процеси в Буджаку і сусідніх територіях. Це зрозуміло, адже під час воєнних дій населення мало, в першу чергу, зберегти життя, і лише після цього поставало питання про подальше існування в політичному просторі нової держави — Російської. Особливо складне становище було у «турків», які проживали у фортецях. Більшість турецьких родин, як відомо, переселялась в інші райони Османської імперії. Незначна частина залишалась як колоністи або полонені, розвиваючи торгівлю півдня України. Історія формування та існування турецьких міських громад і колоній на території півдня України і Буджака наприкінці XVIII — у XIX ст. представлена досить фрагментарно — це обмежені статистичні дані та довідкові статті[1]. З одного боку, такий стан пояснюється тим, що наявні джерела періоду турецького панування надзвичайно різнорідні, з іншого − російські джерела, які широко використовуються у науці, належать до більш пізнього хронологічного часу[2].

На жаль, стан документів не завжди дає можливості провести повне дослідження. Чи не вперше певний відсоток татарського населення був зафіксований у місті-фортеці Бендерах за переписом на травень 1807 р., який склав керуючий колишніми турецькими маєтками в Бендерській, Аккерманській, Кілійській райях і в усій Бессарабії генерал-майор Катаржі. За його даними, в місті нараховувалось 369 господарів з власними будинками, орієнтовно 1845 осіб. З них молдовани складали 26,5%, росіяни — 13,9%, українці — 12%, євреї — 20,6%, цигани — 10,8%, татари — 9,4%, вірмени — 3,5% і болгари — 3,3%[3].

Перші більш-менш вичерпні відомості про чисельність і склад населення іншого міста-фортеці Аккермана припадають на жовтень 1808 р., коли була складена «Перепись находящихся в Аккермане на жительстве обывателям с показанием каких наций и чем пропитание имеют». Однак, як це не дивно, «турків» або «татар» в місті «Перепись» не фіксує. Не зафіксував турецького

населення аналогічний до аккерманського перепис й в місті-фортеці Кілія, складений комендантом Лавровим у липні 1808 р. Ймовірно, потрібно враховувати ті серйозні зміни в міському житті, які були викликані виходом з фортеці у жовтні 1806 р. турецької залоги. Втім, кількість міських жителів турецького, а тим більше ногайсько-татарського походження була, можливо, незначною. У листопаді 1775 р. П.О. Румянцев у листі до князя Долгорукого зазначав, що «в Аккермані жодного татарина не проживає, а лише в тутешній околиці, у містечку Татарбунари»[4]. Д. Кантемир також засвідчував, наприклад, що в Рені (Томарово), важливому торгову центрі, який знаходився при злитті Прута з Дунаєм, немає жодного турка[5].

На відміну від згаданих укріплень, доволі повна інформація про «корінних» жителів та переселенців міститься у списках міста-фортеці Ізмаїл. Склад населення, наведений у документах, дає змогу визначити час, темпи та шляхи заселення не лише самого міста, але й усього навколишнього регіону. Вони уточнюють місця походження, міграції, демографію турецьких родин, зовнішні прикмети турків-господарів. Ономастику чудово ілюструють прізвища й імена, записані російським чиновником за усними свідченнями і тогочасною вимовою жителів, а не за стандартами російської мови. У такий спосіб він зафіксував, як саме вони себе іменували. Крім того, запропонований матеріал дає можливість відзначити досить цікавий момент повернення жителів-турків у місто-фортецю Ізмаїл під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр.

Згадані документи являють собою формулярні списки жителів фортеці та міста Ізмаїл, складені протягом 1810–1811 рр. ізмаїльською поліцією[6]. До них занесено тих, хто був жителем міста або претендував на це, відгукуючись на заклик ізмаїльського градоначальника генерал-лейтенанта С.О. Тучкова. Всі вони отримували дозвіл оселятися в місті-фортеці з формулюванням «під нагляд поліції». Приток тих, хто бажав оселитися в Ізмаїлі, розпочався 22 жовтня 1809 р. (до вересня фортеця знаходилась в облозі), і вже з листопада того року до серпня 1812 р. стати жителями міста претендувало близько 2456 чоловіків, 1967 жінок і 124 родини (останні без визначення структури). Зауважимо, що як окремі одиниці у формулярних списках могли фігурувати і родини, і одинаки обох статей.

З усіх записаних на поселення близько 10% при опитуванні показали, що проживали в Ізмаїлі «здавна», однак з початком російсько-турецької війни втекли з міста, інші вважалися такими, що прийшли сюди на поселення вперше, тобто були «сторонніми». При цьому 25% «сторонніх» родин опинилися в Молдавії та Бессарабії протягом 1770–1805 рр., а більшість перейшла вже під час війни — 75%. Вихідці власне з території Молдавії та Придунав'я складали всього 30%, інші були з різних регіонів України, Росії, Білорусії, Польщі, Туреччини, Австрії.

За документами можна визначити етнічний склад населення у 1338 з 1420 формулярних списках: 455 — українці (34% від загальної кількості), 455 (34%) — молдовани, 140 (10,3%) — турки, 72 (5,5%) — некрасівці[7], 59 (4,5%) — росіяни,

43 (3%) — пилипони[8], 56 (4,2%) — вірмени, 36 (2,7%) — болгари, 16 (1,3%) — євреї, 7 (0,5%) − греки, цигани[9] та поляки (тут і далі всі підрахунки авторські). Зауважимо, що найбільш імовірно, що в документах під терміном «турки» могли записувати не лише етнічне турецьке населення, а мусульман взагалі.

З 140 формулярних списків турецького населення повні родини складали 96 одиниць, вдівці і вдови — 29 (21,4%, з них без дітей — 9), неодружені хлопці і «девка сирота» — 15 (10,7%). Складні родини становили — 48 (34,3%), характерною рисою для них була наявність одружених братів і синів, неодружених братів і сестер шлюбного віку (29) або матерів (17). У двох родинах спостерігаємо запис про одруженого і неодруженого «шурина його (господаря) дружини». Цікавим й водночас не зовсім зрозумілим є наступний випадок. У родині Ібіша Бєрбєри 60 років, крім «жены его» Нєфізе 20 років, двох синів Єміна 10 років і Лавтіва (вірно — Латів) 1,5 року, трьох дочок від 7 до 4 років, відзначена ще «родная его женщина» Фадіма 70 років. Припущення про те, хто вона така, можуть бути різними. Матері чи сестри у попередніх і наступних формулярах визначались дуже чітко, тому вона могла бути родичкою іншого коліна або другою дружиною[10]. Деякі інші формуляри також наводять на думку про наявність у одного господаря декількох дружин. В складних родинах, як правило, дружини синів господаря чітко записувались відразу після своїх чоловіків, але зустрічаються випадки без фіксації того, чиєю саме була ще одна дружина — господаря чи сина. Так, наприклад, в одному із списків читаємо: Аліль Абдула 50 років, дружина Айше 40 років, син Ібраам (Ібраїм?) 25 років, Агамєт 8 років, мати 60 років, дружина Фатьма 25 років, дочка Фад 11 років[11]. Водночас в інших випадках фіксоване наступне: Агмєт 50 років, дружина Ава, син Мустафа 14 років, дочь Фадмє 7 років, син Міомєт 30 років, дружина Аше 20 років, син Амін 13 років[12].

Важливим моментом є наявність у родинах неодружених синів і дочок шлюбного віку від 12 до 35 років — 39 і 20 відповідно. Різниця між шлюбними партнерами, яка становить в середньому від 5 до 9 років, складає 34,7% а від 10 до 15 років — 42%. Найбільший розрив між шлюбними партнерами — 40 років (в родині згаданого вище Ібіша Бєрбєри). Наймолодшою парою було подружжя Смаїла 20 років і його дружини Імне 15 років з сином Асманом одного року, дочкою Імне двох років та з записаною з ними другою дружиною або сестрою Афізе 12 років[13]. Найстаршою парою можна вважати подружжя з Ізмаїла Селі Кірак Лукчі 95 років і його дружину Міярям 90 років[14].

У 140 формулярних списках нараховується 264 (48,2%) чоловіків і 284 (51,8%) жінки. Населення мало значний репродуктивний потенціал: 15–20 років — 17%, 21–30 років — 16,2%, 31–40 років — 15,3%; активна у соціально-господарському плані група від 21–50 років становила 41%.

Переселенці здебільшого проживали раніше в містах-фортецях правого берегу Дунаю, зокрема, Рущуку (60), Бабадазі (13), Римнику (11), Браїлі (2), Сілістрі (1), Гірсово (1) та інших населених пунктах (31), і протягом березня–червня 1811 р. вирішили перейти на поселення до Ізмаїла, причому в червні

переселялись лише турецькі вдови з Рущука. Цікаво, що п'ять родин із-за Дунаю виявили бажання надалі переселитися в Крим.

Дві родини з м. Фокшани та с. Гасан-Аспаге перейшли жити в Ізмаїл близько 1806 р., а родина Меомета Дікіджі з м. Терабузаіне — близько 1796 р. Частина населення мала постійне проживання в Ізмаїлі (12,5%), а з появою у ньому паші Пеглевана[15] або російської армії перейшла за Дунай і протягом березня 1811 р. поверталась назад. Зокрема, Ахмед Мустафа, 35 років, переходив на поселення в Ізмаїл разом з дружиною, дітьми та матір'ю з фортеці Бабадаг, мав «смугляве обличчя, світлорусяве волосся, очі сірі, ніс продовгуватий, ріст середній, голив бороду»; неодружений Брєгам Керимли, також був з цієї ж фортеці; Асан Бойрактар, 60 років та Юля Бойрактар, 30 років, з родинами проживали в Ізмаїлі здавна, а після взяття фортеці російською армією вийшли за Дунай у фортецю Рущук[16].

Визначити соціальний склад турецького населення практично неможливо, адже на відміну від інших етнічних груп вони не визначали ані свій статус, ані професію. Лише деяка опосередкована інформація вказує на майнове положення родини або рід занять господаря. Так, ізмаїльський житель Гасан Перваги з родиною утримували двох слуг — Устима 25 років й Агмета 20 років[17]. Ономастика дає можливість припустити, яким був характер їхньої діяльності. Наприклад, деякі жителі Рущука виявилися записаними під прізвищами, сформованими за професійною ознакою: Ібіша Бєрбєр (тур. «бєрбєр» — перукар), [Ібіт] Сапожник, Омер Башмачник, Меміш Бойрактар (тур. «байрактар» — прапороносець) з братами Аметом, Меометом і Османом, Дервіш Ширульник (тур. «дервіш» — той, хто виготовляє ляльок), Меомет і Мустафа Гальванджи (тур. «гальванджи» — кондитер), Меомет Баликчі (тур. «баликчі» — рибак). В даному випадку можна припустити, що той, хто фіксував дані переселенців, не зовсім розумів, що саме він записував, і тому як прізвища були засвідчені ремісничі спеціальності.

Інколи зафіксовані як прізвища дані могли вказувати на територіальне походження — Джелая Кримський, Ібрагім і Брегам Керимли (киримли — кримський), Магмет Смаіловський тощо. Ізмаїльський житель, записаний як Арнаут Асан, ймовірно, міг бути просто мусульманином, однак не турком за походженням[18]. В деяких випадках у списках визначалася етнічна належність дружини: у Абдули Усіна з с. Фокшани дружина записана, як «Катерина из молдаван» з дочкою Марією[19]. Зауважимо, що зазвичай тим, хто переходив до мусульманства з інших конфесій, давали імена Абдула, тому можливо чоловік Катерини міг бути і не етнічним турком.

Матеріали ономастики, що зберегли формулярні списки, свідчать про те, що ідентифікація переселенців складалась з подвійної системи — імені та прізвища. Серед прізвищ деякі були записані відповідно до російської традиції — Османов, Сапожников. Найчастіше серед чоловічих імен вживались — Асан / Усан (ймовірно, невірно записане ім'я — Хасан), Амет / гамет /Гамет / Огмет (ймовірно, — Ахмед), Меомет /Мемет / Мегамет / Мегмет (ймовірно, —

Магомет), Мамут / Могумут (ймовірно, — Махмуд), Усейн (ймовірно, — Хусейн), Осман, Рашид, Мустафа, Галіль, Гасан; серед жіночих імен — Фатьма / Фате / Фадьма / Фадма, Азізе / Хафізе / Хатізе / Хатіже / Фатіже, Айше / Аше, Авва / Ґава / Хава. Особливості мали деякі записи, в яких господарі родин повідомляли ім'я свого батька, наприклад, «Суруджу оглу Ібраїм» (Ібраїм син Суруджі), «Суруджу оглу Мєомєт», «Судію Олу Олі», «Судію олу Сабулла» (Судіє — жіноче ім'я, Сабулла — Абдула), «Ахча Олу Ісуін», «Кокон олу Огмєт».

Зовнішність переселенців описувалась як особливі прикмети і досить загально. При цьому такі описи складали лише для господарів-чоловіків. Всього в документах зазначені прикмети 80 чоловіків. З них витікає, що обличчя мігрантів здебільшого було «смуглявим» (44), «чистим» (12), в інших випадках — «рябувате», «худорляве», «біле», «мале», «сухувате», «продовгувате» та «старообразнє». Очі «сірі» (39), «карі» (21), «чорні» (17) та «жовті». Ніс — «продовгуватий» (38) та «гострий» (28), серед інших варіантів — «широкий», «курносий», «безносу», «довгоносий», «покляк», «кривий», «пристойний». Волосся «світлорусяве», «русяве», «темнорусяве», «чорнувате», «сиве», «біляве». Серед прикмет зовнішності зазначались інколи борода і вуса. Зросту переселенці були «немалого» (34), «середнього» (26), «невеликого», «великого», «посереднього».

Таким чином, наприкінці XVIII — на початку XIX ст. у місті-фортеці Ізмаїл проживало населення, що в російських документах йменувалось «турки», хоча під таким терміном могли записувати мусульман взагалі. Під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр. це населення мало визначити своє подальше місце проживання; заклик російських чиновників до оселення у місті зумовив повернення не лише ізмаїльських «турків», але й залучив мігрантів з міст-фортець правого берегу Дунаю. Наявна документальна база дозволила проілюструвати родинний стан «турків» — жителів фортець, описати зовнішність й ономастику.

* * *

Пропонуємо до уваги фрагмент одного з проаналізованих вище документів, що публікується вперше, популярним методом, зі збереження мовних, граматичних і стилістичних особливостей оригіналу (в тому числі граматичних помилок). Старі кириличні літери «і» та «ѣ» замінені відповідними літерами «и» та «е». Твердий знак в кінці слів опущений. Непрочитані слова позначені трьома крапками у квадратних дужках.

У наведеному нижче фрагменті три останні колонки повинні були містити інформацію: «Чем имеет проживание?», «В каком доме живет?», «Куда выбыл на жительство или куда оставлен?», в оригіналі вони не заповнені. Враховуючи це, при публікації документа ці колонки знято.

Формулярное описание прибывших в здешнею крепость на жителство турков к рапорту № 730 июня дня 1811го года						
№	Имена и прозвания	лета		лета		
1	Мемиш Боиратар	40	жена гава	30	лицем смугловат глаза кари нос остр росту нема - лого	Прежде сего жителство имел в рущюке отколь пришол 1811го июня 10го дня на жителство в крепость Измаил?
			сын рашит	6		
			дочь аше	5		
			мать авиш	70		
			брат ево осман	30		
2	Амет Боиратар	35	жена Иляна	30	лицем смугловат глаза кари нос остр росту нема - лого	Жителсто имел по вышесказан - ному
			дочь Зюкиш	10		
			нефеля	7		
			Весиля	3		
			Брат меомет	35		
			жена анфе	30		
			сын ибраам	8		
			дочь аише	10		
3	Емин Боиратар	40	жена Зелга	35	лицем смугловат глаза кари нос продолговат росту немалого	Прежде сего жителство имел в броилове а потом перешел в рущюк а сего 1811го июня 10го дня на жителство в здешнею крепость
			дочь фадма	1		
			мать Юлсун	60		
4	[Юля] Бои - рактар	30	жена айше	25	лицем смугловат глаза черны нос продолговат росту немалого	Прежнее жителство было в здешней крепости по прибытии российской армии вышел в рущюк где и проживал асего 1811го июня 10го дня возвра - тился на жителство в здешнею же крепость
			сын рашит	6		
			Усиин	3		
5	Асан Боиратар	60	жена Гаине	45	лицем смугловат глаза серы нос продолговат росту немалого	Жителство имел по вышеска - занному?
			дочь айше	12		
6	Осман Боиратар	55	жена афифе	35	лицем смугловат глаза черны кур - нос росту нема - лого	Прежде сего жителство имел в рущюке асего 1811го июня 10го дня прибыл на жителство в здешнею крепость!
			сын мустофа	14		
			Ибраим	4		
7	Фикзула [Шишма]	70	жена Фадма	50	лицем смугловат глаза серы нос продолговат росту немалого	Прежде было жителство в из - маиле а поприбытии россий - ской армии вышел в рущюк где и проживал асего 1811го июня 10го дня возвратился в здешнею крепость!
			дочь айше	10		
			зейнет	4		
8	Арнаут Асан	30	жена Хави	25	лицем смугловат глаза серы нос остр бороды не бреет росту не - малого	Жителство имел по вышеска - занному?
			сын [имам]	2		
			дочь гава	8		
			айше	3		
9	Кара Агмет	60	вдов		лицем смугловат глаза серы нос остр росту сред - него	Жителство имел в рущюке асего 1811го июня 10го дня при - был на жителство в здешнюю крепость?
			сын меомет	9		
			дочь азизе	2		

10	Гальван-джы мео-мет	50	жена авиш	35	лицем смугловат глаза серы нос продолговат росту среднего	Жителство имел по вышеска-занному?
			сын амиш	14		
			дервиш	6		
			дочь еминоль	13		
11	Гальваджи мустафа	40	жена афизе	35	лицем смугловат глаза серы нос продолговат росту среднего	
			дочь […..]	11		
12	Нальнбан Усен	45	жена аше	40	лицем смугловат глаза серы нос продолговат росту среднего	Жителство имел Всилистре асего 1811го июня 10го дня при-шел на жителство в крепость Измаил!
			сын Смаил	3		
			дочь Яметула	16		
			[У…уль]	9		
13	Фензу меомет	32	жена афизе	25	лицем худощав глаза серы нос продолговат росту большаго	Жителство имел в рущюке асего 1811го июня 10го дня при-был на жителство в здешнею крепость?
			сын агмет	11		
			измаил	8		
			дочь азизе	2		
14	Мустофа Тобак	28	жена Фадма	20	лицем чист глаза черны нос про-долговат росту немалого	Прежде было жителство в из-маиле а поприбытии россий-ской армии вышел в рущюк где и проживал асего 1811го июня 10го дня возвратился в здеш-нюю крепость!
			дочь Евля	9		
			зейнет	1		
			брат алга	2		
15	Исем Табак	25	жена зелга	20	лицем худощав глаза серы нос продолговат росту немалого	Жителство имели по вышеска-занному в Измаиле
			дочь шелфа	2		
			мать шага	50		
16	Гасан Якмякчи	46	жена Яметуль	35	лицем рябоват глаза черны нос остр росту боль-шаго	
			сын […]	8		
			мать […]	55		
17	Смаил [Гашматин]	40	жена [….]	30	лицем чист глаза черны нос остр росту большаго	
			дочь [….]	3		
			сестра [хатиже]	55		
18	Амет Боша	50	жена Фадма	45	лицем смугловат крив росту не-большаго	
			сын Меомет	16		
			дочь Ямиш	3		
19	Момут Саги	60	жена [Замиш]	50	лицем бел глаза черные нос остр росту немалого	
20	[И…к] Темал	45	жена Рукуш	30	лицем [..] нос остр росту сред-него	

Комунальна установа «Ізмаїльський архів». — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 90 зв.–99.

[1] *Тимченко В.М., Кухар-Онишко Н.О.* Роль турків в освоєнні й розвитку торговельної інфраструктури півдня України та Криму // Проблеми історії України XIX — початку

XX ст. — К., 2006. — Вип. XII. — С. 126–135; Терновка: Документы и материалы по истории (1792–1822 гг.) / Сост. Самаритаки Е.С., Уварова Е.А., Пригарин А.А., Станко В.Н. — Одесса, 2004. — Т. 1.

[2] Дані, наведені в монографії В.И. Жукова «Города Бессарабии. 1812–1861 гг. (Очерки социально-экономического развития)» (Кишинев, 1964. — 250 с.) по Аккерману й інших містах Південної Бессарабії, відносяться до більш пізнього часу. Теж саме стосується публікацій: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившейся ... с 1822 по 1828 год. — Аккерман, 1899. — 523 с.; Статистическое описание Бессарабии или казенного Буджака. 1817 г. // Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів (далі — НБУ. ІР.). — Ф. V (Одеське товариство історії та старожитностей). — Спр. 668; Статистическое описание Бессарабии. 1828–1831 гг. / Сост. И. Батьянов // НБУ. ІР. — Ф. V. — Спр. 669 та інші.

[3] Російський державний військово-історичний архів. — Ф. 14209 (Головний штаб Молдавської (Дунайської) армії). — Оп. 165, зв. 32. — Спр. 41. — Ч.1. — Арк. 10.

[4] Архив военно-походной канцелярии графа П.А. Румянцева-Задунайського // Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете. — 1866. — Кн. 1. — Ч. III. — С. 75.

[5] *Кантемир Д.* Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя. — М., 1789. — С. 51.

[6] Тут і далі посилання на інформацію зі справ Комунальної установи «Ізмаїльський архів» (далі — КУ «ІА»). — Ф. 514 (Ізмаїльське міське поліцейське управління. 1812–1856 рр.). — Оп. 1. — Спр. 3−4.

[7] Некрасівці — донські козаки-старообрядці, які брали участь у повстанні Кіндрата Булавіна і після його поразки на чолі з отаманом Гнатом Некрасовим пішли на Кубань. В 40–70-х роках XVIII ст. через внутрішні суперечки та політику російського уряду вони почали переселятися на Дністер і пониззя Дунаю. У 80-х роках їхня кількість збільшується, і вони офіційно отримують дозвіл турецького султана на поселення у дунайських гирлах. Разом з ними оселялось російське, переважно селянське, старообрядницьке населення.

[8] Російське, переважно селянське, старообрядницьке населення, в придунайському регіоні назване липованським або пилипонським.

[9] Болгари, греки та цигани представлені незначними громадами через втрату тієї частини справи, де записувались саме їх дані (КУ «ІА». — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 1).

[10] КУ «ІА». — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 48 зв.

[11] Там само. — Арк. 42 зв. (№ 67).

[12] Там само. — Спр. 4. — Арк. 35 зв.–51 (№ 63).

[13] Там само. — Арк. 35 зв.–51 (№ 51).

[14] Там само. — Арк. 90 зв.–99 (№ 22).

[15] Ібрагім Пеглеван (Пегліван, Пехліван — від peglevan, що з тур. означає «борець», його ж називали «сміливець»), двобунчужний паша, вихідець з Польщі, ізмаїльський паша на початку XIX ст.

[16] КУ «ІА». — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 90 зв.–92.

[17] КУ «ІА». — Ф. 514. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 90 зв.–97 (№ 21).

[18] Там само. — Арк. 90 зв.–97 (№ 8).

[19] Там само. — Спр. 3. — Арк. 58 зв.–59 (№ 96).